

Onderwijsuitval

Achtergronden en gevolgen

Veel scholieren en studenten maken hun opleiding niet af. Maar liefst 1 op de 3 zwaait zonder diploma af. De oorzaak van deze uitval is een complex geheel van schoolvariabelen, prestaties, motivatie en arbeidsmarktcondities. Behalve deze factoren analyseren de euteurs de arbeidsmarktpositie van uitvallers. Zij constateren dat uitvallers eerder een baan hebben. Maar gediplomeerden komen vaker in stabielere banen op hogere functieniveaus terecht. Verder blijken gediplomeerden op hogere functieniveaus terecht te komen. Niettemin zijn er duidelijke aanwijzingen dat de achterstand van uitvallers in de loop van hun arbeidsleven kan verdwijnen.

PROF. DR. J. HARTOG* – DRS. G.A. PFANN**

Onderwijsuitval doet zich voor wanneer leerlingen het onderwijssysteem verlaten zonder dat zij een afsluitend diploma behaald hebben aan hun laatstbezochte opleiding. Het Nederlandse onderwijssysteem, gekenmerkt door een grote mate van diversiteit, kent een dramatisch hoog percentage uitvallers: de laatste 15 jaar beëindigt tussen de 30 en 35% van de leerlingen een opleiding zonder het diploma behaald te hebben, ongeacht schoolsoort, -richting of -niveau.

In tabel 1 wordt de uitval van secundair en tertiair voltijdsonderwijs gepresenteerd, uitgesplit naar geslacht en onderwijssoort. Per geslacht en per onderwijsvorm is de uitval weergegeven als percentage van het totaal aantal leerlingen dat in dat jaar het voltijdsonderwijs de rug toe keert. Dus in 1967 verliet 7,8% van de totale mannelijke uitstroom van het voltijdsonderwijs het LBO zonder diploma. De getallen tussen haakjes zijn uitvalpercentages van de uitstroom per onderwijssoort. Van de vrouwen die in 1984 voor het laatst wetenschappelijk onderwijs (WO) genoten, is 37,1% niet afgestudeerd.

Uitval blijkt zeker geen recente 'Dutch disease'. Sinds de invoering van de Mammoetwet blijkt een groot aantal leerlingen geneigd te zijn de genoten dagopleiding in te ruilen voor bij voorbeeld een beroeps carrière. Hoewel de totale uitvalpercentages voor mannen en vrouwen vrij constant zijn, vallen er toch duidelijke verschillen tussen de schoolsoorten waar te nemen in de loop der jaren. Zo vertoont de LBO-uitval een geleidelijke afname, zowel bij mannen als bij vrouwen. Door hun dalend aandeel in de onderwijspopulatie daalt ook het uitvalpercentage ten opzichte van de totale uitstroom. In het middelbaar, hoger beroeps- en wetenschappelijk onderwijs is tussen 1967 en 1984 een fikse toename van het aantal voortijdige schoolverlaters te zien ten opzichte van de totale uitstroom. Als percentage van de eigen uitstroom is de uitval ook gestegen voor deze schoolsoorten, met als uitzondering vrouwen bij het WO.

Maar het meest opvallend is toch het zeer hoge uitvalpercentage per onderwijssoort, ongeacht of men tabel 1 per rij of per kolom aanschouwt. Minimaal is de uitval 18,5% (WO-mannen, 1970), maximaal is de uitval maar liefst 64,7% (LBO-vrouwen, 1975) 1).

Alvorens nader in te gaan op oorzaken en gevolgen van het verschijnsel is het nuttig mogelijke interpretaties in een theoretisch kader te plaatsen. Aangezien er geen consensus bestaat over de economische betekenis van onder-

wijs, kunnen de hier gepresenteerde resultaten wellicht ook een bijdrage leveren aan de evaluatie van die benaderingen 2).

In de theorie van het 'menselijke kapitaal' is onderwijs investeren in de ontwikkeling van produktieve vaardigheden. De opbrengst daarvan komt tot stand via hoger loon, als uiting van een hogere marginale produktiviteit. Het niet afronden van een opleiding met een diploma kan in deze theorie worden geïnterpreteerd als een herziene beslissing op grond van nieuwe informatie: de studie kan te moeilijk blijken, of niet interessant genoeg; er kan zich onverwacht een aantrekkelijke baan voordoen enz. Aangezien in dit model onderwijs produktiviteitsverhogend werkt, zijn afgebroken schoolloopbanen geen nutteloze jaren. De theorie voorspelt dan een loon dat ligt tussen dat van degenen met alleen de vooropleiding en dat van de gediplomeerden.

Voorname lijk ter bestrijding van de theorie van het menselijk kapitaal zijn benaderingen ontwikkeld die de nadruk leggen op de rol van het onderwijs bij het produceren van informatie over individuen. Daarbij zijn verschillende varianten gepresenteerd. In geval van 'credentialism' zijn diploma's een voorwaarde voor het bereiken van bepaalde posities. Zonder diploma valt men terug op het diploma van een onderliggende onderwijsniveau (b.v. VWO bij een mislukte universitaire studie). In een rigide systeem van toewijzing van individuen aan functies (en inkomens) hebben scholingsjaren tussen diploma's geen enkele waarde. In de signaleringstheorie wordt benadrukt dat individuele produktieve vaardigheden vaststaan, maar dat ze niet zonder meer bekend zijn bij werkgevers. Werknemers kennen hun kunnen wel en op basis van die informatie kiezen ze hun opleiding. Omdat een gegeven opleiding kostbaarder is voor minder begaafden (o.a. vanwege hogere psychische kosten), zullen de hogere opleidingen alleen gekozen worden door de meer begaafden.

*Hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.

** Wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit Limburg.

1) Toen de leerplicht in 1975 met een jaar verlengd werd vertrok maar liefst tweederde van alle LBO-verlaatsters van het voltijdsdagonderwijs zonder diploma!

2) Voor een nadere behandeling en literatuurverwijzingen, zie J. Hartog en J.M.M. Ritzzen, *Onderwijs en arbeidsmarkt*, in: J.A. van Kemnade (red.), *Onderwijs: bestel en beleid*, herziene uitgave, Groningen, 1986.

Tabel 1. Uitval voltijds onderwijs, als percentage van de totale uitstroom, tussen haakjes uitval percentage van de uitstroom per onderwijssoort a)

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Mannen																		
LBO	7,8 (35,3)	7,5 (33,0)	7,6 (32,9)	7,0 (31,6)	5,4 (24,7)	4,5 (22,5)	4,9 (23,5)	5,1 (26,3)	4,4 (27,8)	5,0 (27,9)	5,7 (29,2)	5,9 (30,0)	5,5 (29,0)	5,4 (29,3)	4,9 (37,9)	4,2 (24,8)	3,9 (24,2)	3,7 (22,6)
MAVO, HAVO, VWO	4,9 (44,0)	4,0 (38,2)	4,3 (41,9)	4,3 (39,6)	3,8 (36,5)	5,2 (45,7)	4,2 (41,7)	4,7 (43,2)	4,6 (37,6)	3,9 (38,3)	4,3 (43,3)	4,1 (42,4)	4,7 (48,8)	4,2 (46,5)	4,6 (50,1)	4,1 (53,2)	4,0 (57,6)	3,5 (59,0)
MBO	1,3 (33,7)	1,4 (31,8)	1,6 (34,1)	1,8 (34,5)	2,5 (39,3)	3,0 (42,0)	3,2 (44,3)	3,4 (45,2)	3,9 (41,7)	3,5 (41,5)	3,9 (44,8)	3,9 (44,1)	3,8 (42,5)	4,0 (43,0)	4,1 (40,0)	4,1 (36,9)	4,9 (40,1)	5,3 (39,2)
HBO	1,4 (26,3)	1,6 (28,5)	1,4 (26,4)	1,7 (29,6)	2,0 (31,0)	2,5 (34,3)	3,2 (44,0)	3,1 (42,9)	3,4 (42,5)	2,9 (36,6)	3,4 (40,2)	3,4 (40,3)	3,4 (39,8)	3,5 (41,0)	3,6 (37,4)	2,9 (34,1)	3,5 (39,8)	3,4 (39,5)
WO	0,8 (30,2)	1,4 (38,2)	0,7 (22,5)	0,6 (18,5)	1,0 (23,5)	1,2 (25,0)	1,3 (27,0)	1,4 (28,3)	1,8 (30,1)	1,6 (30,5)	1,6 (31,6)	1,5 (32,6)	1,5 (31,5)	3,0 (48,5)	2,6 (43,8)	2,3 (37,7)	1,2 (21,5)	1,8 (31,5)
Totaal mannen	16,2 (35,9)	16,0 (33,9)	15,7 (33,5)	15,3 (32,5)	14,6 (29,4)	16,3 (32,4)	16,7 (33,4)	17,8 (35,4)	18,1 (34,9)	16,9 (34,0)	18,8 (36,6)	18,9 (36,7)	18,9 (37,5)	20,1 (39,1)	19,8 (38,7)	17,6 (34,9)	17,5 (35,3)	17,7 (35,4)
Vrouwen																		
LBO	9,1 (46,7)	8,5 (44,5)	7,8 (42,5)	9,2 (52,9)	5,0 (34,4)	6,0 (38,7)	4,9 (34,7)	4,5 (34,5)	3,2 (64,7)	4,1 (31,7)	4,3 (32,9)	3,9 (30,9)	3,3 (28,4)	3,3 (29,7)	2,8 (27,4)	2,9 (28,9)	2,4 (26,7)	2,5 (28,5)
MAVO, HAVO, VWO	5,7 (38,9)	4,5 (31,5)	5,5 (35,4)	5,4 (33,8)	4,4 (26,9)	4,1 (27,8)	4,2 (31,0)	4,6 (31,7)	4,7 (28,4)	4,0 (27,7)	4,5 (30,9)	4,3 (30,2)	5,2 (35,7)	4,8 (34,2)	5,1 (35,9)	4,9 (36,6)	4,8 (38,3)	4,6 (41,5)
MBO	1,8 (22,3)	2,0 (22,4)	2,2 (22,3)	2,0 (20,2)	2,3 (23,0)	2,8 (26,1)	2,6 (21,6)	2,9 (22,9)	3,4 (23,1)	2,7 (22,7)	3,5 (36,5)	3,8 (36,2)	4,1 (34,8)	3,9 (32,9)	3,9 (32,0)	3,9 (29,8)	5,2 (34,2)	5,9 (37,3)
HBO	0,7 (23,3)	0,8 (23,8)	0,6 (19,5)	0,8 (22,2)	1,3 (35,4)	0,9 (23,1)	1,3 (29,3)	1,2 (27,4)	1,3 (23,3)	1,4 (25,5)	1,7 (29,7)	1,8 (31,0)	1,8 (31,2)	1,9 (30,9)	2,2 (33,1)	1,7 (26,4)	2,3 (33,9)	2,2 (32,8)
WO	0,3 (55,1)	0,5 (59,1)	0,3 (45,9)	0,3 (38,4)	0,3 (35,1)	0,4 (35,3)	0,4 (36,6)	0,5 (40,3)	0,6 (41,0)	0,6 (41,3)	0,6 (42,2)	0,7 (41,6)	0,7 (40,6)	1,3 (55,9)	1,2 (49,7)	1,1 (43,5)	0,8 (30,2)	1,0 (37,1)
Totaal vrouwen	17,7 (38,4)	16,2 (34,9)	16,3 (34,5)	17,7 (37,1)	13,3 (29,3)	14,1 (30,9)	13,4 (29,6)	13,6 (29,9)	13,2 (30,5)	12,7 (38,3)	14,7 (32,9)	14,5 (32,3)	15,2 (33,2)	15,1 (33,4)	15,2 (33,3)	14,5 (31,9)	15,4 (33,6)	16,3 (35,9)
Totaal	34,0 (37,2)	32,2 (34,4)	32,0 (34,0)	33,0 (34,8)	27,9 (29,3)	30,4 (31,7)	30,1 (31,6)	31,3 (32,8)	31,3 (32,9)	29,6 (31,0)	33,6 (34,9)	33,3 (34,7)	34,1 (35,3)	35,3 (36,4)	35,0 (36,2)	32,1 (33,5)	32,9 (34,5)	34,0 (35,6)

a) Beide percentages verschillen doordat bij het 'percentage uitval voltijds onderwijs' diegenen die na het basisonderwijs het onderwijs hebben verlaten tot de totale uitstroom worden gerekend.

Bron: CBS.

Werkgevers kunen van deze onthulling gebruik maken bij de werving en de toewijzing aan functies en inkomens. Hoewel ook binnen dit model schooluitval een gevolg kan zijn van condities die afwijken van de verwachtingen, ligt het in de rede om vooral de onzuiverheid in de zelfkennis verantwoordelijk te stellen. Het hoge percentage uitval ondergraaf echter direct de veronderstelling van zelfselectie op basis van perfecte kennis over eigen mogelijkheden. Gaat men uit van onzekere kennis, dan suggereert het model schoolkeuze onder invloed van de geschatte kans op succes. Ook dan indiceert schooluitval te kort schietende capaciteiten. Neemt men aan dat productieve vaardigheden waarden op een cotinuüm kunnen aannemen, dan kan worden verondersteld dat schooluitvallers geplaatst moeten worden op een positie tussen individuen met een eindexamen en individuen met alleen een toelatingsdiploma. Maar wanneer individuen verschillen in risicohouding, is het ook denkbaar dat begaafdere, maar meer risicose, individuen niet kiezen voor een voortgezette opleiding. Dit kan ertoe leiden dat schooluitvallers later slechter af zijn dan degenen die met een lager diploma direct aan het werk gaan.

Men kan de veronderstelde productie van informatie door middel van scholing uitbreiden tot verbetering van informatie voor de betrokken individuen zelf. Betere informatie over capaciteiten en appreciatie van soorten activiteiten kunnen dan een besparing opleveren aan kostbare zoekprocessen op de arbeidsmarkt. Schooluitval biedt in deze interpretatie ook nuttige informatie, zij het van een negatief karakter. Hoewel dit model in een aantal opzichten afwijkt van de bovengenoemde signaleringstheorie, verschilt de voorspelling over de betekenis van schooluitval nauwelijks. Ook hier kan men bij overigens identieke individuen schooluitvallers plaatsen tussen de twee diploma's in, maar kunnen juist die overige verschillen ertoe leiden dat uitvallers later slechter af zijn dan degenen die de bewuste scholing niet hebben geprobeerd.

Alvorens uit bovenstaande conclusies te trekken, dient te worden opgemerkt dat de redeneringen een schetsmatig karakter hebben en dat er behoefte is aan theoretische

bezinning op dit punt. De bestaande economische theorieën over de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt besteden hier nauwelijks serieuze aandacht aan. De voorlopige uitwerkingen hierboven leiden slechts tot een grove tweedeling in verwachte effecten. Alleen de theorie van het 'credentialism' suggereert dat afgemaakte delen van schoolcarrières zonder waarde zijn: men wordt slechts beoordeeld en behandeld op grond van behaalde diploma's. De andere theorieën suggereren een continuüm waarbij uitvallers in eerste instantie tussen twee diploma's kunnen worden geplaatst.

In een complexere situatie is het echter ook denkbaar dat uitvallers uiteindelijk slechter af zijn dan degenen die direct de arbeidsmarkt betraden. Door de gebrekkige uitwerking van de theorieën is het echter niet mogelijk om een strakke verbinding te leggen tussen theorie en empirie. In die zin is dit artikel eerder verkenend dan toetsend van karakter. De hier gepresenteerde empirische resultaten zijn ontleend aan een literatuuronderzoek van Pfann 3). De doelstelling van het literatuuronderzoek is geweest om de functie van diploma's op de Nederlandse arbeidsmarkt in kaart te brengen door een overzicht te maken van de resultaten van Nederlands empirisch onderzoek. Oorzaken van uitval werden onderzocht en de arbeidsmarktpositie van uitvallers werd vergeleken met die van personen die een reguliere onderwijsloopbaan hadden.

Achtergronden van uitval

Vanuit de economische theorie ligt het voor de hand om schooluitval te interpreteren vanuit een keuze theoretisch model, zoals in feite hierboven reeds werd aangegeven. Evenals de beslissing om deel te nemen aan een opleiding kan de beslissing om een opleiding halverwege af te bre-

3) G.A. Pfann, (Niet-jaferonde onderwijsloopbanen en de Nederlandse arbeidsmarkt: een literatuuroverzicht, SCO-rapport 77, Kohnstamm-Fonds, Amsterdam, 1986.

ken worden geanalyseerd als de afweging van kosten en baten. Een opleiding wordt dan afgebroken, omdat de eerdere verwachtingen, bij de aanvang van de opleiding, niet uitkomen. Aan de opbrengstenkant kan een wijziging optreden op de arbeidsmarkt; aan de kostenkant kan de school tegenvallen en moeilijker zijn, vervelender of minder tegemoet komen aan wensen en interessen van de leerling. In de onderwijssociologische literatuur worden de factoren die de aanleiding vormen om een gevolge opleiding niet af te maken vaak verdeeld in 'binnenschoolse' of 'push-factoren' en 'buitenschoolse' of 'pull-factoren'. Voorbeelden van push-factoren zijn prestatie- en gedragsproblemen op school of een groeiende aversie tegen school. Pull-factoren bestaan vooral uit zaken die de relatieve aantrekkelijkheid van de arbeidsmarkt ten opzichte van de school voor een leerling bepalen, zoals het hebben van werk of het verdienen van geld. Maar ook het opgeven van school om mee te kunnen helpen in het huishouden, bij voorbeeld door huwelijk of overlijden van de moeder, is een pull-factor.

Een uitvaller heeft tal van redenen om tot de beslissing te komen de gevolgde opleiding voortijdig te beëindigen, waarbij zowel push- als pull-factoren een rol spelen. In een enquête onder uitvallende middelbare scholieren in Amsterdam blijken pull-factoren iets vaker de doorslag te hebben gegeven dan push-factoren: 49,6% 4).

Vanuit het economische beslismodel gezien is het niet correct om eenzijdig de nadruk te leggen op push- of pull-factoren, omdat het immers steeds om een relatieve afweging van kosten en baten gaat. Ook buiten dat model geldt echter dat de onderlinge verbondenheid tussen push- en pull-factoren zeer groot is. Een groeiende aversie tegen school kan worden veroorzaakt door tegenvallende prestaties op school, maar ook omdat men liever zou gaan werken. En vice versa, wanneer men de motivatie om te leren heeft verloren, ligt het voor de hand een veilig heenkomen op de arbeidsmarkt te zoeken. De vraag luidt dus waarom sommige leerlingen gevoeliger zijn voor uitvalfactoren.

Zijn er aantoonbare verschillen tussen uitvallers en leerlingen die wel het diploma behalen? Bij de antwoording van die vraag dient men onderscheid te maken tussen secundair en tertiair onderwijs. Uitvallers in secundair onderwijs zijn over het algemeen afkomstig uit gezinnen waarvan de ouders een relatief lage opleiding hebben genoten en op een laag beroepsniveau werkzaam zijn geweest. Dat blijkt uit onderzoeken naar de motieven en omstandigheden rond het vertrek van uitvallers van secundaire onderwijsinstellingen, in bij voorbeeld de Leidse regio 5), Amsterdam 6), en op landelijk niveau 7). De uitval wordt met name bevorderd doordat leerlingen uit arbeidersmilieus in geval van doubleren vaker het onderwijs verlaten 8). Ook blijken zij vaker afkomstig te zijn uit grotere gezinnen (vijf of meer kinderen) dan gediplomeerde schoolverlaters 9). Uitval is veelal het einde van een problematische schoolloopbaan, gekenmerkt door minder goede prestaties, zitten blijven en 'afstroom' (het voortzetten van onderwijsdeelname op een lager onderwijsniveau) 10). Of, zoals Mooy de uitvaller als werkende jongere beschrijft; „Komt vaker uit een 'ongeschoold' en door werkloosheid gekenmerkt ouderlijk milieu, is vaker blijven zitten in het lager en voortgezet onderwijs, is minder tevreden met de schoolresultaten en waardeert het onderwijs negatiever, is minder van plan part-time onderwijs te gaan volgen, is vaker niet in het bezit van een leerovereenkomst en is vaker werkloos" 11).

Dit beeld is veel minder relevant voor het tertiaire onderwijs. De achterliggende schoolloopbanen van uitvallers van tertiaire onderwijsvormen (met name MBO) zijn niet problematischer verlopen dan van niet uitvallers. Het relatief lagere onderwijs- en beroepsniveau van het ouderlijk milieu beïnvloedt echter wel de onderwijsoriëntatie en prestatiemotivatie (potentiële) uitvallers. Op dit niveau speelt de z.g. parkeerfunctie van het onderwijs een rol. Het merendeel van MBO-uitvallers heeft vanwege uitgesproken negatieve overwegingen (zoals het ontlopen van werkloosheid) voor een MBO-vervolgopleiding gekozen 12). In

de statistische analyse van de achtergrond van uitval van leerlingen van het KMBO en BBO konden slechts in zeer geringe mate de invloeden van milieufactoren en aantrekkingsfactoren vanuit de beroepssfeer worden teruggevonden 13). Individuele achtergrondkenmerken als milieu en iq, bij voorbeeld gemeten in prestatiescores, zijn, net zoals het oordeel van het schoolhoofd, van invloed op de schoolkeuze na de lagere school. Maar voor het al dan niet succesvolle verloop van die keuze, afgemeten aan het wel of niet behalen van het diploma, blijken deze variabelen van veel minder belang 14).

Om een globaal inzicht te krijgen, over het gehele onderwijspectrum, is voor elk niveau een zelfde model geschat dat tracht te verklaren of iemand met of zonder diploma de begonnen opleiding beëindigt. Daartoe is een binomiaal-logitmodel geschat, toegepast op de z.g. 'Brabant-data'. De steekproefpopulatie bestaat uit Noordbrabantse leerlingen van wie in 1952, toen allen zesdeklasser, individuele achtergrondkenmerken als milieu, IQ, prestatiescores lagere school zijn verzameld, en die in 1983 zijn onderzocht naar uiteindelijk genoten opleiding en arbeidsmarktpositie op dat moment 15). Als verklarende variabelen gebruiken we behalve een constante (const), een geslachtsdummy en een dummy voor niet-zittenblijven op de lagere school (nodoubt). Om de sociale situatie te typeren van het gezin waaruit de leerling afkomstig is gebruiken we een dummy wanneer het gezin als 'normaal' wordt gekenmerkt (socfam). De afwijking daarvan werd in het oorspronkelijke materiaal van 1952 aangeduid als 'asociaal' of 'uitgesproken sociaal'. Vier dummy-variabelen omtrent het functieniveau van de vader geven de maatschappelijke positie weer van het gezin waaruit de leerling afkomstig is:

- jobpa1 = 1, wanneer de vader in 1952 hoger employee is;
- jobpa2 = 1, wanneer de vader in 1952 middelbaar employee is;
- jobpa3 = 1, wanneer de vader in 1952 lager employee of arbeider is;
- jabpa4 = 1, wanneer de vader in 1952 zelfstandig is.

Als referentievareabele is jobpa1 uit de schattingsvergelijking weggelaten. De laatste verklarende variabele is het resultaat van een intelligentietest, de z.g. 'lo-iv test' 16). De resultaten van optimalisering van de waarschijnlijkheidsfunctie per opleidingsniveau worden weergegeven in tabel 2.

LR-test in tabel 2 betekent likelihood-ratio-test. Dit is een toets die aangeeft of het geschatte model significant ver-

4) M.J.A. Bank, J. Lap en P.L.J.M. Schings, Van school gaan en werken, in: C. van Calcar, T. Frieling en J. Mastik (red.), *De school, een wissel tussen leven en werk*, Swets & Zeitlinger, Lisse, 1984, blz. 81-92.

5) F. Andries en T. Vogels, *Zonder diploma van school*, NIGP/TNO, Leiden, 1981.

6) Bank, Lap en Schings, op.cit.

7) M.J. Meesters, *Vroege schoolverlaters*, paper t.b.v. de overleggroep Longitudoonaal School- en Beroepsloopbaanonderzoek, Voorburg, 1983.

8) M. Vliegen, Milieu-verschillen in schoolkeuze en schoolsucces, *Mens en Maatschappij*, jg. 50, 1975.

9) Andries en Vogels, op.cit.; Meesters, op.cit.

10) Bank, Lap en Schings, op.cit.

11) T. Mooy, *Probleem-analyse van het voortijdig schoolverlaten in het LBO, MAVO, HAVO en VWO*, ITS, Nijmegen, 1979.

12) H.J.J. Groothuis en J.C. van Mildert, Push- en pullfactoren bij voortijdig schoolverlaters uit het middelbaar onderwijs, in: Van Calcar e.a., op.cit.

13) E. van Imhoff, *Het schatten van de kans op werk voor jonge schoolverlaters met behulp van een multi-periode probit-model*, mimeograph, KU-Nijmegen, 1984.

14) J.W.M. Collaris en J.A. Kropman, *Van jaar tot jaar, tweede fase*, ITS, Nijmegen, 1978.

15) J. Hartog en G.A. Pfann, *Vervolgonderzoek Noordbrabantse zesdeklassers*, UvA, Amsterdam, 1985.

16) M.A.J.M. Matthijssen en G.J.M. Sonnemans, *Schoolkeuze en schoolsucces bij VHMO en ULO in Noord-Brabant: een sociologische studie*, Zwijssen, Tilburg, 1958.

Tabel 2. Diplomering naar opleiding verklaard uit individuele kenmerken, t-waarden tussen haakjes

Verklarende variabelen	MAVO	LBO	MBO	HAVO/VWO	MBO	WO
Vrouw	0,36 (1,60)	-0,61 (- 3,03)a)	0,22 (0,51)	0,20 (0,40)	0,29 (0,72)	- 2,19 (- 2,36)b)
Nodoubl	0,32 (1,24)	0,25 (1,26)	0,16 (0,34)	1,21 (- 1,73)	0,42 (0,93)	0,13 (0,08)
Socfam	0,59 (1,58)	0,85 (3,55)a)	0,27 (0,47)	0,05 (- 0,07)	0,96 (1,49)	3,54 (1,76)
Jobpa2	0,82 (1,69)	-0,12 (- 0,18)	0,91 (0,98)	1,41 (2,01)b)	1,09 (1,64)	- 2,07 (- 1,43)
Jobpa3	0,73 (1,82)	-0,16 (- 0,44)	-0,17 (- 0,27)	1,52 (2,06)b)	0,50 (0,92)	- 0,77 (- 0,49)
Jobpa4	0,55 (1,34)	-0,11 (- 0,28)	0,52 (0,77)	0,49 (0,79)	-0,01 (- 0,01)	- 2,08 (- 1,65)
Lo-iv	0,02 (1,70)	0,02 (2,38)a)	-0,01 (- 0,10)	0,03 (1,81)	-0,01 (- 0,56)	0,10 (2,61)b)
Const	- 2,60 (- 2,49)b)	-0,87 (- 1,05)	1,44 (0,78)	-3,00 (- 1,51)	0,97 (0,51)	-11,30 (- 2,36)b)
Lr-test	15,24b)	30,97a)	4,54	9,18	9,91	14,82b)
Ar	7	7	7	7	7	7
Nzd	137	140	28	40	40	10
Nmd	222	615	191	56	205	67
N	359	755	219	96	245	77

a) 1%-significant.
b) 5%-significant.

Tabel 3. Werkloze jongeren in procenten van de beroepsbevolking naar diplomabezit in 1979 en 1982

	1979			1982		
	mannen	vrouwen	totaal	mannen	vrouwen	totaal
Geen diploma LO	9	17	12	27	26	27
Wel diploma LO	4	6	5	14	10	12

Bron: Meesters, op.cit., 1984.

schilt van het z.g. 'baselinemodel', een model waarin alle coëfficiënten behalve de constante nul zijn. Hierin is ar het aantal opgelegde restricties, nzd is het aantal personen zonder diploma, n is het totale aantal individuen per opleidingssoort. Slechts de vergelijkingen voor het secundair onderwijs (MAVO, LBO) en het wetenschappelijk onderwijs (WO) zijn significant verschillend van het baselinemodel. Vrouwen hebben op het LBO en op het WO minder kans van slagen dan mannen. LBO-leerlingen uit een normaal gezin hebben een grotere kans om het diploma te halen dan leerlingen uit een zwak sociaal gezin. HAVO/VWO-leerlingen wier vader middelbaar, lager employeé, dan wel wier vader hoger employeé is (17). Het iq volgens lo-iv-test heeft een positieve invloed op de kans op diplomering voor LBO-leerlingen en voor WO-ers.

We mogen stellen dat de achtergrondvariabelen en persoonlijke kenmerken geen enkele significante bijdrage leveren aan de verklaring van het verschijnsel diplomering op MAVO-, MBO-, HAVO/VWO- en HBO-niveau. Andere factoren zijn voor leerlingen van deze opleidingssoorten van belang voor het halen van het diploma. Hierbij valt wellicht te denken aan specifieke motivatievariabelen. Hierover zijn echter geen gegevens bekend in de Brabant-data. De resultaten lijken globaal aan te sluiten bij de bevindingen die in de literatuur naar voren komen.

Het algemene beeld dat deze onderzoeken suggereren is de indirecte invloed van achtergrondkenmerken als capaciteiten en milieu op het wel of niet met een diploma afronden van een opleiding. Het sociale milieu heeft daarbij wellicht nog de duidelijkste invloed. Bedacht zij echter dat de achtergrondvariabelen al een belangrijke invloed uitoefenen bij de (zelf)selectie voor de opleiding die wordt aangevangen. De resultaten suggereren een belangrijke invloed van motivatievariabelen. Opvallend is het verschil tussen secundaire en tertiaire uitval. In het eerste geval is er sprake van beëindiging van een problematische schoolloopbaan, terwijl in het laatste geval de aanloop meestal zonder opvallende problemen is verlopen.

Van opleiding naar beroep

Uit de schoolverlatersbrieven van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (18) blijkt dat de kans op kortdurende werkloosheid relatief gering is voor uitvallers

zonder enig diploma, terwijl de kans op langdurige werkloosheid zeer groot is. Het krijgen van werk vormt veelal de aanleiding tot voortijdig schoolverlaten, maar dit is geen werk in een relatief stabiel arbeidsmarktsegment. Een groot aantal vrouwelijke voortijdige schoolverlaters wordt in het begin van de beroepsloopbaan geconfronteerd met een hoge frequentie van werkloosheid bij geringe gemiddelde duur van die perioden (19).

Uitvallers hebben na een maand zoektijd vaker een baan, na drie maanden echter hebben meer gediplomeerde schoolverlaters (passend) werk gevonden. Bij de overstap van school naar werk speelt de arbeidsmarktsituatie een belangrijke rol. Hoe krappere de arbeidsmarkt, des te sneller uitvallers een baan vinden (20). Bij grotere werkloosheid echter zal men zodra een baan zich sneller geneigd zijn het onderwijssysteem te verlaten. Er zijn echter minder vaak banen te vinden dan in het geval van een ruime arbeidsmarkt. Uiteindelijk is de werkloosheid zowel in 1979 (arbeidskrachtentelling CBS) als in 1982 (EG-jongerenonderzoek CBS) meer dan tweemaal zo hoog onder degenen die geen enkel onderwijsdiploma na de lagere school hebben behaald (zie tabel 3).

Jongeren zonder diploma hebben twee- tot driemaal zoveel kans werkloos te worden dan gediplomeerden. Op grond van een vergelijking tussen schoolverlaters in 1979/1980 en 1981 uit dezelfde generatie, concludeert Meesters (21) dat de kans op werk voor beide categorieën gelijk is, indien gecorrigeerd wordt voor variabelen geslacht, regio, opleiding, diploma bezit en milieu; twee jaar extra opleiding maakt dus geen verschil. Twee jaar extra opleiding heeft alleen een positief effect op de kans een baan te vinden wanneer een diploma wordt behaald in die periode.

17) Dit is een opvallend resultaat, waarvoor geen directe verklaring kan worden gegeven.

18) Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Schoolverlatersbrief 1983, 1984*, Rijswijk, 1983, 1984.

19) A.W.F. Corpeleyn en M.J. Meesters, Jongeren op de arbeidsmarkt, *Sociale maandstatistiek 1983-1*, CBS, Den Haag, 1983.

20) Andries en Vogels, op.cit.

21) M.J. Meesters, *Waiting for the bus*, paper t.b.v. „Forschungsbretten Verbleib von Absolventen des Bildungs- und Ausbildungssystemen“ in Nurnberg, Voorburg, 1984.

22) Andries en Vogels, op.cit.; Groothuis en Mildert, op.cit.

In tabel 4 wordt het beroepsniveau van de eerste baan geconfronteerd met het bereikte eindniveau van de opleiding. Hieruit blijkt dat de ongeschoolde arbeid grotendeels ongediplomeerden betreft. Dit zijn juist vaak de banen waarin men snel kan beginnen. Men kan er echter ook snel uit ontslagen worden, omdat dit werk geen ervaring vereist en ontslag niet tot capaciteitsverlies voor de werkgever leidt.

Circa 85% van de leerlingen die na het verlaten van het secundair onderwijs zijn gaan werken, geeft te kennen dat zij op dat moment ook achter die beslissing stonden. Vooral uitvallers wilden toen graag werken (ruim 90%), zij het dat zij onverschillig stonden tegenover de aard van het werk. Mannelijke uitvallers starten meestal in een industrieel bedrijf, vrouwen meestal in een winkel of een horecabedrijf. Een kwart van de mannen en 35% van de vrouwen verdient minder dan het minimumloon. Ruim de helft (54%) van de mannelijke en 43% van de vrouwelijke uitvallers verdient meer dan het geldend minimumloon. Hieruit blijkt dat vrouwen slechter af zijn dan mannen (22).

Samenvattend kan worden vastgesteld dat het diploma een positieve werking heeft op de kans een baan te vinden ten tijde van een ruime arbeidsmarkt. Hoe groot die invloed is, is echter niet bekend. Tevens wordt duidelijk dat het niet halen van een diploma samenhangt met 'lauwe' beroepsaspiraties. Uitvallers blijken nauwelijks een duidelijke 'beroepswens' te hebben. Hiermee hangt de grotere kans op werkloosheid van uitvallers nauw samen. Ten slotte is duidelijk geworden dat het behalen van een diploma samengaat met meer stabiliteit in het begin van de beroepsloopbaan.

De latere arbeidsmarktpositie

Initiële effecten van schooluitval in de overgangperiode van school naar de arbeidsmarkt behoeven geenszins duurzaam te zijn. Het is immers heel wel mogelijk dat zulke effecten gedurende de beroepsloopbaan worden uitgewist. Men kan bij die loopbaan-effecten twee invloeden onderscheiden: een op de allocatie naar functieniveau en een op verdiend inkomen. Daarbij is uiteraard nog sprake van samenhang tussen inkomen en functieniveau, zodat inkomenseffecten langs twee wegen kunnen ontstaan: indirect via functieniveau en direct via inkomen gegeven functieniveau.

Een indicatie van het effect op functieniveau in een betrekkelijke vroege fase van de carrière kan worden ontleend aan het onderzoek van Diederer (23). Dit betreft de situatie anno 1978 van de leerlingengeneratie die in 1965 de lagere school verliet. Hieruit blijkt dat uitvallers van een lagere of middelbare beroepsopleiding in relatie tot gediplomeerde LBO- en MBO-ers met name geweerd worden uit employeefuncties en terechtkomen in ongeschoolde arbeid. Uitvallers van algemeen voortgezet onderwijs worden hoofdzakelijk verdrongen uit middelbare en hogere employeefuncties naar geschoolde arbeid. In beide onderwijstypen blijken de afgestudeerden banen op een hoger niveau te bereiken dan uitvallers. Hetzelfde geldt voor het verdiende loon.

Hartog geeft een analyse van het effect van het schooldiploma op de allocatie naar functieniveau en beloning, waarin gebruik gemaakt wordt van 'diploma-afstand' (24). Diploma-afstand is het aantal opleidingsjaren dat men verwijderd is van de afronding van de hoogstgenoten opleiding met een diploma. Het datamateriaal is een doorsnede naar leeftijd en de uitkomsten zijn dus specifiek voor een bepaalde carrièrefase. De diploma-afstand blijkt over de gehele carrièrelijn gemeten van bescheiden invloed. Het netto uurloon wordt alleen significant gereduceerd door de diploma-afstand voor hoger beroeps- en universitair onderwijs. Op de vijf andere onderwijsniveaus treedt geen significant effect op. Wat het functieniveau betreft treedt daarnaast alleen een duidelijk significante reductie op voor lager beroepsopleiding. Dit suggereert dat duurzame effecten van schooluitval op functieniveau en inkomen al-

Tabel 4. Beroepsniveau van de eerste baan naar bereikt eindniveau

	Geen diploma	LBO	ULO/ MAVO	VHMO	Totaal
Ongeschoolde arbeid	9,4	4,5	0,4	0,5	14,8
Geschoolde arbeid	9,9	22,7	2,0	0,9	35,5
Lagere employeés	14,7	13,7	14,2	4,6	47,2
Middelbaar employeés, hogere beroepen en zelfstandigen	0,5	0,6	0,6	0,8	2,5
Totaal	34,5	41,5	16,2	6,8	100,0

Bron: Collaris en Kropman, *Van jaar tot jaar tweede fase*, ITS, Nijmegen, 1978.

leen optreden aan het eind van de onderwijsrangorde. Dit kan erop duiden dat individuen die besluiten na een bepaald diploma niet verder te studeren, nauwelijks afwijken van degenen die wel het diploma halen, maar de weg omhoog daarna niet voortzetten. Zelfselectie kan hiervoor de verklaring zijn. Meten we de invloed van individuele karakteristieken op de kansverdeling voor functieniveaus dan blijkt dat de waarschijnlijkheid te werken op lagere functieniveaus significant gereduceerd wordt door diplomering (25). Tevens nemen de kansen voor uitvallers significant af om in de hoogste functie terecht te komen.

Speciaal ten behoeve van de vraag naar het effect van een diploma zijn vergelijkbare beloningsfuncties geschat op twee beschikbare databestanden, het genoemde Brabant-bestand ('Brabant 83') en de data uit 'Kwaliteit van Arbeid 1977'. Deze laatste data zijn weliswaar ook gebruikt in het model waarin de diploma-afstand was opgenomen, maar nu werd het effect vrij geschat met behulp van dummies in plaats van beperkt tot een lineaire functie in ontbrekende schooljaren. Kwaliteit van Arbeid (KvA77) is een representatieve steekproef, samengesteld in 1977, uit het nationale woningbestand, van 1.537 interviews. Door herweging is het bestand representatief gemaakt voor de beroepsbevolking en bestaat het uit 1.948 waarnemingen. Voor gedetailleerde toelichting zij verwezen naar Zanders (26).

Het belangrijkste verschil tussen beide steekproeven is, naast het verschil in peiljaar, dat KvA77 bestaat uit werknemers uit alle leeftijdscategorieën en 'Brabant 83' uit personen die allen tussen de 40 en 44 jaren oud zijn. Tevens zijn achtergrondvariabelen als iq en beroep van de vader niet bekend in het KvA77-onderzoek. In tabel 5 worden de resultaten gepresenteerd die betrekking op het 'diploma-effect' hebben.

In de Brabantsteekproef is het loon van mensen met VGLO e.d. zonder diploma en LBO met en zonder diploma, lager dan van werknemers met slechts lagere school. Reden hiervoor kan zijn dat onvoldoende gecorrigeerd is voor verschil in ervaring. In de tijd die het kost om deze opleidingen te volgen, hebben mensen met alleen lagere school mogelijk een ervaringsvoorsprong in jaren opgebouwd waarvan het effect niet meer wordt overbrugd (voor individuen van gelijke leeftijd) door het volgen van een opleiding op lager secundair niveau c.q. het halen van een LBO-diploma. Als het aantal jaren ervaring sterk verschilt, zoals in de KvA77-steekproef waar niet iedereen even oud is, is de beloning voor lager secundair geschoolden wel hoger dan voor personeel met alleen lagere school. Mogelijk ook hebben in het Brabant van de jaren vijftig niet alle leerlingen hun kansen optimaal benut, en bevat de groep

23) J.H.I.W. Diederer, *De keuze van een beroep*, ITS, Nijmegen, 1982.

24) J. Hartog, To graduate or not: does it matter?, *Economic Letters*, 12, 1983, blz. 193-199.

25) J. Hartog en J.C.M. van Ophem, *On labor market allocation: explaining individual's joblevel*, Research Memorandum, UvA, Amsterdam, 1985.

26) H.L.G. Zanders, A.L.J. van Büchen en J.J.C. van Berkel, *Kwaliteit van arbeid*, IVA, Tilburg, 1977.

Tabel 5. Coëfficiënten voor scholingsdummies in regressie voor netto uurloon a)

	KvA77		Brabant 83		T-waarden	
					KvA77	Brabant 83
VGLO, LAVO, MULO, MAVO						
– met diploma	0,89	(2,77)b	0,83	(1,90)		
– zonder diploma	1,04	(1,94)	–0,66	(–1,28)	0,22	2,37b)
LBO						
– met diploma	0,64	(1,80)b	–0,47	(–1,40)		
– zonder diploma	0,85	(1,50)	–0,18	(–0,31)	0,29	0,37
MBO						
– met diploma	1,65	(3,69)c	0,79	(1,67)		
– zonder diploma	1,52	(2,77)b	0,54	(0,43)	0,20	0,32
HBS, MMS, HAVO, VWO						
– met diploma	2,50	(4,46)c	2,46	(3,67)c		
– zonder diploma	1,98	(2,52)b	1,17	(1,36)	0,75	0,99
HBO						
– met diploma	4,63	(9,10)c	2,50	(5,15)c		
– zonder diploma	3,16	(4,79)c	1,81	(2,26)b	2,07b)	1,20
WO						
– met diploma	4,59	(6,95)	6,50	(9,46)c		
– zonder diploma	2,22	(2,74)c	1,27	(0,82)	4,31c)	9,38c)
$\bar{R}^2$	0,450		0,558			
Vrijheidsgraden	1.294		869			

a) De regressievergelijkingen bevatten ook geslacht, leeftijd (voor KvA77) en functieniveau; voor Brabant 83, bovendien gewerkte uren, intelligentie en vaders beroepsniveau.

b) 5% significant.

c) 1% significant.

met alleen lagere school veel individuen die meer in hun mars hadden.

Vanaf het MBO zijn personen die zonder de opleiding af te ronden zijn gaan werken, slechter af dan hun medestudenten die pas een baan zochten met het desbetreffende diploma op zak. Het verschil wordt groter naarmate de opleiding hoger wordt (opmerkelijk is het grote verschil van al of niet afstuderen aan een universiteit).

Met behulp van de regressieresultaten van de geschatte vergelijkingen kan de hypothese getoetst worden dat de geschatte coëfficiënt voor een opleidingsniveau met of zonder diploma gelijk is (toets op lineaire restrictie: t-verdeling). Hieruit blijkt dat voor 'Brabant 83' diplomering significant het inkomen beïnvloedt op de eerste trap van het algemeen vormend onderwijs en op universitair niveau. Voor KvA77 verschillen de beloningen van personen met en personen zonder diploma aan het eind van de beroeps- of wetenschappelijke opleiding van het Nederlandse onderwijssysteem. De irrelevantie van het diploma voor LBO, MBO en VWO geldt dus in beide steekproeven, die overigens nogal wat van elkaar verschillen.

Wat de rangschikking van de hele en halve afgestudeerden betreft, komen uitvallers zeker niet altijd tussen de inkomensniveaus van de naastliggende diploma's uit. In KvA77 geldt de rangschikking voor het rijtje MBO, HBS, HBO en in Brabant 83 alleen voor MBO en HBS. Vooral de afwijkingen op de hogere niveaus zijn frappant. Een uitvalver van het WO komt lager uit dan een gediplomeerde van het HBO, hetgeen wellicht begrijpelijk is, maar ook lager dan de gediplomeerde van HBS enz. Het verschil tussen beide coëfficiënten is niet significant. Dit betekent dus dat een opleiding van slechts enkele jaren universitair onderwijs een significante achterstand op de afgestudeerden oplevert en geen significante meerwaarde ten opzichte van de middelbaar opgeleiden.

In enkele recente onderzoeken zijn de Brabantse data geanalyseerd met behulp van nieuwe econometrische technieken die vooral recht doen aan het ordinale karakter van de metingen van functieniveaus. Hartog en Van Ophem vonden dat de kansen voor het bereiken van bepaalde functieniveaus op middelbare leeftijd niet significant beïnvloed worden door het afbreken van een opleiding voordat het diploma is behaald (27). Ook het loon op middelbare leeftijd blijkt daar niet significant door beïnvloed,

noch in een globale beloningsfunctie, noch in beloningsfuncties die per functieniveau afzonderlijk worden geschat.

In het onderzoek van Pfann (28) wordt individuele voortgang door het onderwijssysteem opgevat en gemodelleerd als een reeks van individuele beslissingen, waarin telkens op grond van inkomensverwachtingen en persoonlijke (achtergrond)kenmerken een keuze gemaakt moet worden om door te leren of zich te begeven op de arbeidsmarkt. Het model houdt rekening met endogeniteit van opleiding en beloning en bepaalt tevens het verschil in beloning tussen uitvallers en gediplomeerden van een bepaald onderwijsniveau. Vrouwen worden in alle opleidingscategorieën lager beloond dan mannen, maar vooral vrouwen zonder diploma van de hoogst genoten opleiding zijn slechter af. Zowel individuele inkomensverwervende eigenschappen (o.a. intelligentie, milieu van afkomst) als functiemarkten (deeltijdarbeid, functieniveau) beïnvloeden de beloning significant op alle opleidingsniveaus. Voor geen van de integrale beloningsfuncties kan per opleidingsniveau verschil in beloningssamenstelling van uitvallers en gediplomeerden worden aangetoond.

Conclusie

Uit dit onderzoek naar de dramatisch hoge uitvalpercentages die het Nederlands onderwijs al decennia karakteriseren, komen de volgende bevindingen naar voren:

- schooluitval is de uitkomst van een complexe afweging waarin schoolvariabelen, prestaties en motivatie van de leerling en de arbeidsmarktcondities een rol spelen. Op secundair niveau is uitval vaak het einde van een problematische schoolloopbaan, terwijl dit niet geldt voor tertiaire uitval;
- uitvallers hebben vaak eerder een baan dan gediplo-

27) Joop Hartog en Hans Van Ophem, *Allocation, earnings and efficiency*, Universiteit van Amsterdam, vakgroep Micro-economie, paper gepresenteerd op de ECOZOEK-dag, 15 mei 1985.

28) G.A. Pfann, *Analyse van de effecten van (niet-)afgeronde schoolloopbanen op de arbeidsmarkt*, doctoraalscriptie econometrie, UvA, Amsterdam, 1985.